

**LOZAN'DA ÖNGÖRÜLEN TÜRK AHÂLÎ MÜBÂDELESİNİN
UYGULANMASINDA TÜRKİYE KIZILAY
(HİLÂL-İ AHMER) CEMİYETİ'NİN KATKILARI**

Arş. Gör. Mesut ÇAPA

Türk-Yunan Ahali Mübâdelesi, Lozan Konferansı'nın ilk devresinde görüşülüp, kısa zamanda üzerinde anlaşmaya varılan konulardan birisi oldu. Görüşmelere Nüfus Mübâdelesi Alt-Komisyon'unda 17 Ocak 1923'te başlanarak, altı gün süren bir çalışma sonunda, 24 Ocak 1923 tarihli oturumda bir sözleşme tasarısı kabul edilmişti.¹ Ouchy Şatosunda, 27 Ocak 1923'te, Lord Curzon başkanlığında toplanan Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu'nda, Nüfus Mübâdelesi Alt-Komisyonu Başkanı M. Montagne'nin sözlü bir raporu dinlendikten sonra hazırlanan anlaşma ile sözleşme tasarısı kabul edildi.² Böylece, Yunanistan'da bulunan Müslüman-Türk azınlıkları ile Türkiye'de bulunan Rumların mübâdelesi konusu, nisbeten kolaylıkla halledilmiş ve Norveç'li Nansen'in teklif ettiği formül gereğince³, Lozan Anlaşmasından önce iki devlet arasında 30 Ocak 1923'te Türk ve Rum nüfus mübâdelesine ilişkin Sözleşme ve Protokol imzalanmıştır.⁴ TBMM. tarafından 23 Ağustos 1923'te onaylanan bu Sözleşme, 25 Ağustos 1923'te yürürlüğe girmiştir.⁵ Sözleşmede, mübâdeleye tabi tutulacak kimseler ile mübadelenin şartları hakkında hükümler yer almaktadır.⁶

1 Seha L. MERAY (Çeviren); Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler., A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Takım I, C. I, Kitap 2., 1970., s. 317-385.

2 a.g.e., s. 1-7

3 Olaylarla Türk Dış Politikası, C. I (1919—1973), Ankara, 1982, s. 65.

4 İsmail SOYSAL; Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiyenin Siyasal Andlaşmaları, C. I (1920—1945), Ankara, 1983. s. 177—183. Bkz. Lozan Sulh Muâhedenâmesi, Mukavelât ve Senedât-ı Saire 1923, 1339; C. II, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, 1340 (1924). (30 Kânun-ı sâni ve 24 Temmuz 1923 Tarihinde Lozan'da İmza Edilen Senedât). s. 105—110.

5 Mübâdeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arasında İmza Olunan Mukavelenâmeler. (Muhtelit Mübâdele Komisyonu Kararları, Bi-taraf Azâların Hakem Kararları), Çev. Mehmed Esad ATUNER; Ankara, 1937. s. 1. Sözleşme kararları için bkz. s. 1—6.

6 İsmail SOYSAL; a.g.e., s. 177—183.

Sözleşmenin birinci maddesinde, 1 Mayıs 1923'ten itibaren Türkiye arazisinde yerleşmiş Rum ortodoks dininde bulunan Türkiye tebaası ile Yunan arazisinde yerleşmiş Müslüman dininde bulunan Türk asıllı Yunan tebaasının mecburi mübâdelesine başlanacağı kararlaştırılmıştı. Sözleşmede yeralan diğer hükümlere göre, İstanbul Rum ahalisi ile Batı Trakya Türk ahalisi mübâdeleye tâbi değildi. Göçmenler, bırakıp gidecekleri ülkenin uyrukluğunu yitirecekler ve vardıkları ülkenin topraklarına ayak basdıkları anda, bu ülkenin uyrukluğunu edinmiş sayılacaklardı. Bunlar, Türkiye ve Yunan hükümetlerinin kendi memleketleri hakkında izni olmadıkça ne Türkiye'de, ne de Yunanistan'da gelip tekrar yaşayamayacaklardı. Göçmenler her çeşit taşınır mallarını yanlarında götürmekte ya da bunları taşıtmakta serbest olacaklar, bu yüzden kendilerinden çıkış ya da giriş vergisi, ne de herhangi başka bir vergi alınmayacaktı.

Andlaşmanın uygulanmasını sağlamak ve bundan çıkacak uyuşmazlıkları halletmek için tarafların tayin edecekleri dörder kişi ile 1914—1918 Savaşı'na katılmamış olan hükümetlerin vatandaşları arasından Milletler Cemiyeti Meclisince tayin edilecek üç üyeden oluşan bir komisyon kuruldu. Komisyon'un başkanlığı bu üç tarafsız üyenin her biri tarafından dönüşümlü olarak idare edilmiştir.

Sözleşme, Karma (Muhtelit) Mübâdele Komisyonu'na, kendince lüzum görülecek yerlerde her biri bir Türk, bir Yunanlı üye ile kendi tarafından tayin edilecek tarafsız bir başkandan müteşekkil ve kendi emri altında çalışacak Alt (Tâli) komisyonlar kurmak yetkisini de vermektedir. Ayrıca Karma Komisyon, alt komisyonlara verilecek yetkileri tayin edecektir.

Karma Mübâdele Komisyonu çalışmalarına 7 Ekim 1923'te toplanarak başlamıştır⁷. Bunu takib eden bir yıl içinde önemli bir engelle karşılaşmadan Sözleşmede sözkonusu olan Rum ve Türk halkının büyük kısmının mübâdelesini sağlanmıştır⁸. Bu yazıda Sözleşmenin imzalanmasıyla birlikte iki yıllık devrede mübâdelenin uygulan-

7 Mübâdeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arasında İmza Olunan Mukavelenâmeler. s. 1. Bu komisyonun görevi, Ankara'da imza olunan 9 Aralık 1933 tarihli mukavelenâme gereğince 19 Ekim 1934 tarihinde sona ermiştir. Böylece, Komisyonun faaliyeti 11 yıldan fazla bir süreyi kapsamaktadır.

8 Olaylarla Türk Dış Politikası, s. 65—66. Bununla beraber, kısa bir süre sonra mübâdelenin yaratmış olduğu sosyal meseleler ve Andlaşmanın ikinci maddesinin uygulanmasından çıkan uyuşmazlıklar iki devlet arasında savaş tehlikesi doğuracak mahiyet almıştır. Daha sonra alınan kararlar ve çözümleri için Bkz. Mübâdeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arasında İmza Olunan Mukavelenâmeler. (Çev. Mehmed Esat ATUNER), Ankara 1937.

şını, siyasi yönünden ziyade, sosyal ve sağlık yönleriyle vermeye çalışacağız.

Sözleşme 25 Ağustos 1923'te yürürlüğe girerken TBMM Hükümetini birtakım güçlükler bekliyordu. Mübâdeleye bağlı Türklerin belirli bölgelere toplanması, beslenme ve sağlık hizmetleriyle bunların Türkiye'ye nakilleri için mali kaynaklara gerek vardı. Ayrıca, sayılarının 400.000'i bulacağı tahmin edilen Yunanistan'dan gelecek Türk halkını bir plân dahilinde belirli bölgelere yerleştirmek gerekiyordu. Mübâdele yoluyla gelecek olanların çoğunluğu kırsal kökenli olduğundan, bunların, uğraşı alanlarıyla ilgili bölgelere yerleştirilmelerine özen gösterildi. Bunlar tütüncü, çiftçi ve bağcı-zeytin-ci olarak ayrılmışlardı. Tütüncülükle uğraşan 30.000 kişi Samsun ve çevresine yerleştirilecekti. Diğerlerinden 40.000 kişi Adana ve çevresine, 22.500 kişi Malatya ve çevresine; 43.500 kişi Amasya, Tokat, Sivas ve çevresine; 64.000 kişi Manisa, İzmir, Menteşe, Denizli ve çevresine; 90.000 kişi Çatalca, Tekirdağı livaları ile Kırklareli havalisine; 55.000 kişi Antalya ve Silifke çevresine; 50.000 kişi ise Ayvalık, Edremit, Mersin ve çevresinde ikamet ettirileceklerdi⁹.

Mübâdelenin uygulanmasında en büyük sorumluluk Mübâdele, İmar ve İskan Bakanlığına düşüyordu. Türkiye on bölgeye ayrılarak buralarda İmâr ve İskân Bölge Müdürlükleri kuruldu. Bu bölgelerin çoğunda Kızılay (Hilâliahmer) temsilcileri de görev alarak Bakanlığın işlerini kolaylaştırıcı çalışmalarda bulundular. Birinci bölgenin merkezi Samsun, ikincinin Tekirdağ, üçüncünün Balıkesir, dördüncünün İzmir, beşincinin Bursa, altıncının İstanbul, yedincinin İzmit, sekizincinin Antalya, dokuzuncunun Konya, onuncu bölgenin merkezi ise, Adana idi. Bölge merkezleri, merkezden sorularak bölge hududu içinde uygun görülecek yerlere nakledilebileceklerdi¹⁰. Mübâdele, İmar ve İskan Bakanı Necati Bey, mübâdelenin başladığı günlerde, 24 Kasım 1923 tarihinde, Hilâliahmer Genel Merkezin bir telgraf göndererek Cemiyetin yardımlarını istedi.¹¹ Bu hususta İstanbul'da Kızılay Genel Merkezi'ni ziyaret ederek yetkililerce görüş-

9 Gn. Kur. ATASE Bşk. İhı Arşivi, Kls. 2092, Ds. 54—119, Fa. 39.

10 Türkiye Hilâliahmer Mecmuası (THAM), 15 Aralık 1923, No: 28, s. 103—104.

11 THAM, 15 Aralık 1923, No: 28, s. 104—105.

Telgraf şöyle başlıyor: "Muhacirlerimiz gelmeye başladı. Bu aziz ve aynı zamanda mazlum misafirlerimizi hiçbir sıkıntı çekirmeden hatta izzet ve ikram suretiyle memleketimizin harim-i şefkatinde yerleştirmek ve beslemek vecibe-i milliye ve şiar-ı insaniyettir. O muazzam, mukaddes işi başarabilmek için Hilâliahmer heyetlerinin azami faaliyete girmeleri lâzımdır."

tü¹². 6 Mart 1924'te Ankara'da, Kızılay Genel Merkezi yetkilileriyle Mübâdele, İmâr ve İskân Bakanlığı arasında bir itilâfnâme yapıldı.

Bu itilâfnâmeye göre, mübâdele suretiyle gelecek olanların sağlık durumlarını daha yakından ve etraflıca takib ve yazışmaların sebep olacağı zaman kaybını önlemek için Samsun, Trakya, İzmir, Adana, Konya, ve İzmit Bölge müdürlükleri merkezlerinde Kızılay Genel Merkezi tarafından birer temsilci bulundurulması kararlaştırıldı. Temsilcilerin bulunduğu bu altı bölgeye ilâveten Ankara vilâyetinde (toplam 37 vilâyet) toplanacak bağışlar burada iskân edilmiş ve edilecek olan göçmenlerin zaruri ihtiyaçlarına sarfolunacak, buna mukabil Mübâdele, İmâr ve İskân Bakanlığınca 1 Mart 1924 tarihinden 30 Haziran 1924 akşamına kadar olan dört ay zarfında bu vilâyetler hasılatından 40.000 lira tahsil ve Genel Merkez emrine gönderilecektir. Bakanlık tahsilat noksanını tamamlamayı kabul ediyordu¹³. Ancak içten ve dıştan¹⁴ ümit edilen yardımın toplanamaması sebebiyle 6 Mart 1924'te alınan bu kararların aynen uygulanmasına imkân kalmadığı anlaşılarak Kızılay yetkililerinin ve Mübâdele, İmar ve İskan Bakanlığının aldığı ortak bir kararla bazı değişiklikler yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardı¹⁵:

“Cins ve mikdarı muayyen 38 otomobil Bakanlığa devredilmiştir. Bakanlık, bağışlardan (iânâttan) Haziran 1924 yılı ortalarına kadar topladığı ve Kızılay Genel Merkezi emrine vermeyi kararlaştırdığı kırk bin liraya mahsuben yirmi bin lirayı on gün zarfında temin eylemeyi kabul etmiştir.

Kızılay aşağıdaki sağlık kurumlarını idare edecektir:

İzmit'te 20 yataklı, Tekirdağ'ında 25, Kalikratya'da 15, Uluşla'da 30, Niğde'de 20, Mersin'de 50, Selanik'te 50, Kavala'da 20

12 THAM, 15 Haziran 1925, No: 34, s. 316.

13 THAM, 15 Mart 1925, No: 31, s. 223—224.

14 Mübâdelenin finansmanını sağlamak için sadece yurt içinde değil, yurt dışında Müslüman ülkelerin yardımlarına da başvuruldu. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın yayınladığı beyannameyi Hindistan'a dağıtmak ve Hilâlahmer adına yardım toplamak üzere bir kurul oluşturuldu. Antalya milletvekili Hoca Rasih Efendi başkanlığındaki kurul, Hilâlahmer Genel Merkezi azalarından Kemal Ömer Bey ile bir muhasebeci ve bir tercümandan oluşmaktaydı. Türkiye'den ayrılan bu kurul, birkaç gün Mısır'da kaldıktan sonra 9 Şubat 1924'te Bombay'a varmıştı. Ancak, Heyet Hindistan'da işe başlamadan Marr'ta Türkiye'ye geri döndü. Bkz. THAM, 15 Aralık 1923, No: 28, s. 95.

THAM, 15 Şubat 1924, No: 30, s. 195.

“Hilâl-i Ahmer Heyeti Hindistan'dan Geldi” Açıksöz, 15 Nisan 1924.

15 Kızılay Arşivi, Ds. 530, (1924—1925). Karar tarihi 17 Nisan 1924'dür.

yataklı hastane ile Samsun'da 30 yataklı hastane ve 30 yatak ihtiyat yerahiyordu. Çatalca'da da 10 yataklı bir dispanseri Kızılay Cemiyeti idare edecekti. Göçmen vapurlarına on bir, ayrıca ikisi Konya, biri Samsun, biri Adana ve diğeri de Söke, Milas ve Mekri mıntıkalarında olmak üzere beş gezici doktor görevlendirilecekti. Bakanlık, Yunanistan'da ve Türkiye'ye nakilleri esnasında vapurlarda muhtaç göçmenlerin iaşesini Kızılay vasıtasıyla idare edecek ve bunun için Kızılay emrine ilk etapta 30 bin lira verecektir.

İstanbul misafirhanelerinde iaşe, 23 Nisan 1924 sabahından itibaren Bakanlıkça deruhte edilecektir. Altı mıntıkaya tayin edilen Kızılay temsilcilerinin gönderilmeleri tecil olunacaktır."

Yapılan bu itilâfnâmeye göre Kızılay Genel Merkezi azalarından Hakkı Şinasi Paşa temsilci olarak İzmir'de görevlendirilmiştir¹⁶. Hakkı Şinasi Paşa, hem bu bölgedeki Kızılay şubelerinin teftiş ve tanzim işleriyle uğraşmış, hem de bölge İmâr ve İskan Müdürüyle beraber, toplanan bağışların bölgeye gelen göçmenler için mahallinde harcanmasına özen göstermiştir. Ayrıca Mübâdele, İmar ve İskan Bakanlığının emirlerinin uygulanması ve bağış miktarını artırmak için çaba sarfetmiştir¹⁷. İstanbul'dan 11 Nisan 1924'te ayrılan Hakkı Şinasi Paşa, 12 Nisan akşamı İzmir'e giderek¹⁸; bölgedeki teftiş ve diğer vazifelerini bitirdikten sonra İstanbul'a geri dönmüştü¹⁹. Bu sırada aynı görev ve yetki ile Hilâliahmer Mecmuası Müdürü Haydar Bey de Samsun'a gönderilmişti²⁰. Gerek Hakkı Şinasi Paşa, gerekse Haydar Bey, buldukları bölgelerden göçmenlerin durumuyla ilgili raporlar göndererek Kızılay Genel Merkezini haberdar ettiler.

Mübâdele başlamadan önce Kızılay'ın yapacağı hizmetler, Bakanlar Kurulu ile Kızılay temsilcileri arasında varılan bir kararla belirlenmişti²¹. Bu arada Yunanistan'a Kızılay Sağlık Yardım Kurulları (İmdâd-ı Sıhî Heyetleri) gönderilmeye başlanmıştı²². Ayrıca Türkiye'de ihraç (indürme iskeleleri) ve iskân mıntıklarında da Kızılay Sağlık Kurulları oluşturuldu. 1923 Kasım'ından önce sağlık heyetlerinin görevlendirildiği yerler şunlardı:

16 THAM, 15 Mayıs 1925, No: 33, s. 285.

17 Kızılay Arşivi, s. 530, (1924—1925).

18 Kızılay Arşivi, Ds. 529, (1924—1925).

19 Kızılay Arşivi, Ds. 530, (1923—1924), THAM, 15 Temmuz 1924, No: 35, s. 365.

20 THAM, 15 Mayıs 1925, No: 33, s. 285. THAM, 15 Eylül 1925, No: 49, s. 164.

21 Kızılay Arşivi, Ds. 530, (1923—1924). Ayrıca bkz. Ek-1.

22 THAM, 15 Kasım 1923, No: 27, s. 66.

Yirmi Altıncı Ayvalık Heyeti, baştabib Doktor Hikmet bey ile bir tabib, bir eczacı ve on memur ve hademedden teşekkül etmişti.

Yirmi Yedinci Selanik Heyeti'nde baştabib Doktor Mahir Bey ile 3 tabib, bir eczacı, on iki memur ve hademe bulunuyordu. İlk kurulan diğer heyetler Yirmi Sekizinci Hanya Heyeti, Yirmi Dokuzuncu Kandiye Heyeti ve Otuzuncu Kavala Heyeti idi.

Bu sağlık yardım kurullarının oluşturulmasından kısa bir süre sonra bunlara Otuz Birinci Samsun Heyeti, Otuz İkinci İstanbul Heyeti, Otuz Üçüncü Mersin Heyeti, Otuz Dördüncü Tekirdağ Heyeti, Otuz Beşinci Bandırma Heyeti ve Otuz Altıncı Mudanya Heyeti eklenmiştir²³. Her heyete fakir ve hastalara dağıtılmak üzere bol miktarda erzak, elbise, çamaşır, ilaç, çadır vs. gibi gerekli bir çok eşya dağıtılmıştır.

Sözleşme'nin hükmü gereği oluşturulan Karma Mübadele Komisyonu'nda Kızılay Cemiyeti'ni Doktor Ömer Lütfi Bey temsil etmiştir. Ömer Lütfi Bey, Yunanistan'daki sağlık heyetleriyle sürekli irtibatta bulunmuş ve onların çalışmalarını yakından izlemiştir. Komisyon'da Türk Heyetine başkanlık yapan Dr. Tefik Rüştü Bey, Ömer Lütfi Bey'in kendisine İstanbul'a dönmek istediğini bildirmesi üzerine, 11 Şubat 1924'te Kızılay Başkanlığına bir yazı göndererek, O'nun görevi bırakmasıyla doğacak boşluk şöyle dile getirilmektedir: "Cemiyet-i muhteremelerinin şeref ve ehemmiyeti namına Komisyon nezdinde bir mümessil bulunması hem de Doktor Ömer Lütfi Bey gibi bir zatın temsil etmesi başka bir kıymettir. Kendisinin teşebbüsüyle şimdiye kadar otuz bin Frangı tecavüz eden ve devam eden iâne temin edilmiştir. Türk muhacirlerinin imdad-ı sıhhiyeleri Cemiyet-i muhteremeleri tarafından derûhte edildiğinden Ömer Lütfi Bey, heyet-i murahhasamızda aynı zamanda sıhhiye müşaviri vazifesini de ifa etmektedir."²⁴

Mübadeleye tâbi Türk halkı Yunanistan'ın Makedonya, Teselya kesiminde ve çoğunlukla dağlık ve ücra bölgelerde yaşıyorlardı²⁵. Buralardaki kasaba ve köylerden gelerek Selanik'te ve diğer bindirme iskelelerinin bulunduğu şehirlerde toplanan halkı hemen Türkiye'ye sevk etmek mümkün değildi. Bunlar için barınma ve sağlık tedbirleri

23 THAM, 15 Ekim 1923, No: 28, s. 104—105. bkz. Ek-4.

24 Kızılay Arşivi, Ds. 530, (1923—1924).

25 Ömer Dürri TESAL; "Türk-Yunan İlişkilerinin Geçmişinden Bir Örnek, Azınlıkların Mübadelesi", Tarih ve Toplum, Sayı: 53, Mayıs 1988, s. 307.

almak gereği duyulmuştu. Özellikle Selanik'te ilk günlerde 40-50 bin kişi toplanmıştı²⁶. Bunların çektikleri sıkıntılar Selanik Kızılay Sağlık Yardım Kurulu başkanı Mahir Bey tarafından, Karma Komisyon'da Kızılay temsilcisi bulunan Ömer Lütfi Bey'e gönderilen muhtelif raporlarda dile getirilmiştir. Ömer Lütfi Bey'e 3 Aralık 1923'te gönderilen bir yazıda şunlara yer veriliyordu²⁷:

“Şehre toplanan köylülerin adedinin günden güne çoğalmakta olduğunu evvelce takdim ettiğim müteaddid raporlarda arzetmiştim. Bu gün dahi Arslan Hanı ve civarında bulunan diğer hanlarla Tomba'daki hanları ales-sabah teftiş ettim. Gördüğüm menâzır-ı sefalet her türlü tasvir ve tasavvurun fevkindedir. Ezcümle, Tomba'da bulunanlar içinde aç, muhtaç ve fakir olanlar ekseriyeti teşkil etmektedir. Islahane avlusuna toplanan muhacirlerin vaziyetini vareste-i arz ve izah görüyorum.

Bilhassa Alaca İmaret'teki muhacirlerle Kıpti evlerinin bodrumlarında, ahırlarda ikâmet eden zavallı köylülerin acıklı vaziyetlerini zât-ı âlinize hatırlatmak isterim. Son günlerde muhacirlerin arasında sefalet, açlık, sui tagdi, sıtma gibi a'razın taht-ı tesirinde olarak vefayat çoğalmıştır. Maruz kaldıkları şerâit-i sihiyye ve hayatiye bu zavallıları her gün ölüme bir adım daha yaklaştırmaktadır. Bundan da müstebân olacağı vechile rakamlar korkunç bir şekilde artmak tehlikesini irâe etmektedir.”

Selanik'teki göçmenlerin sefaletine son vermek üzere, Ömer Lütfi Bey başta olmak üzere Selanik Sağlık Yardım Kurulu (Selanik İmdâd-ı Sıhhi Heyeti) şehir civarında Kireç Köy istikametinde Kara Hüseyin mevkiinde beş bin kişiyi barındıracak şekilde sağlığa elverişli çadırlı bir misafirhane kurulmuş ve temiz kaynak suyu bulunarak misafirhaneye getirilmesi sağlanmıştı²⁸. Böylece bulaşıcı hastalıklara karşı çok önemli bir tedbir alınmış oluyordu. Suyun misafirhaneye getirilmesi için harcanan dört bin beş yüz Drahmi, Muhtelit (karma) Komisyonunda Türk temsilci heyeti tarafından tesviye edilmişti. Böylece, gittikçe sayıları iki yüz bine ulaşan Selanik'teki göçmenlerin kira derdi biraz hafifletilmiş ve kendilerine sağlık hizmetleri verilmiş oluyordu²⁹. Bu karargahta bir de dispanser açılarak salgın hastalıklara karşı aşı yapılmıştır.

26 THAM, 15 Kasım 1923, No: 27, s. 65—66.

27 Kızılay Arşivi, Ds. 530, (1923—1924). Buraya belgenin bir kısmı alınmıştır.

28 Kızılay Arşivi, Ds. 530, (1923—1924).

29 Kızılay Arşivi, Ds. 530, (1923—1924).

Drama'daki sağlık heyeti de Bük, Papasköy, Hızırköy, Zirneva, Terhiçan'da iki yüz çadırdan oluşan karargahlar kurarak, burada halkın yemek-içmek, sağlık ve aşı işleriyle ilgilenmişlerdir. 1924 Şubat'ında Karma Mübâdele Komisyonu'nca Kayalar bölgesinden 10.000, Kozana'dan 8.500, Vodine ve Karacaova'dan 10.000 kişinin Türkiye'ye sevki kararlaştırılmıştı. Nakliyatın 5 Mart'ta başlayarak yirmi günde bitmesi kararlaştırıldığından buraya gelenlerin işe ve dinlenmelerini sağlamak amacıyla Kozana'da 1500, Hadova'da 1000 ve Karaferye istasyonunda 1000 kişilik üç büyük misafirhane kurulmuştu. Daha sonra Vodine'de bir misafirhane ve aşevi kuruldu. Türkiye'ye gelen göçmenler için Tuzla, Erdek, Bandırma Kızılay Sağlık heyetleri idaresinde olmak üzere hastahanelerin yanında birer misafirhane açılmıştır³⁰.

Yunanistan'daki Sağlık Yardım Heyetlerinin herhangi bir salgın hastalığa meydan vermemek için elden gelen çabayı harcadıkları, Karma Mübâdele Komisyonu'nda Kızılay temsilcisi Ömer Lütfi Bey'e gelen raporlardan anlaşılmaktadır. Girit adasına Kandiye'den gönderilen bir raporda şunlar yer alıyordu³¹:

"Kandiye'nin ahval-i sıhhiyesi iyidir. Emrâz-ı sariye vakası meşhûd olmamıştır. Dispanserimize müracaat eden hastagân kemâfi's-sâbık muayene ve tedavi edilmekte olup, havaların müsadesinden dolayı günbegün aded-i hastagân tenâkus etmektedir. Bunların ekserisini fukara teşkil ediyor. Mübtelası oldukları hastalıklar malaraya, ishal vesaireden ibarettir. Vürûd edecek ilk vapur ile fukara ve muhtacın sevk edildiği takdirde buraca vazife-i merkumemize ihtiyaç kalmayacaktır. El-yevm 91 nüfus işe ediliyor. Mevcut erzakımızdan bir kısmı hitam bulduğu cihetle hariçten mübayaa edilmektedir. İşe için taraf-ı alinizden gönderilen nakdin nisfi sarfedilebilmiştir. Bir haftalık sıhhiye raporu arz ve takdim kılınır, efendim."

"29'ncu İmdad-ı Sıhhiye Heyeti Sertabibi Kemal"

4 Aralık 1923'te Ömer Lütfi Bey, Kızılay Sağlık Yardım Kurullarına bir genelge göndererek görevlerini açıklamıştı. Bunlardan, mübâdeleye tâbi olup Türkiye'ye sevk edilen ahalinin miktarı sevk tarihlerini ve vapurların isimlerini içeren bir raporun her hafta sonu gönderilmesini istedi³². Vapur doktorları da bulaşıcı hastalıklara karşı

30 THAM, 15 Eylül 1925, No: 49, s. 163.

31 Kızılay Arşivi, Ds. 530, (1923—1924). Aynı belgede yeralan bir tabloda 15 Aralık-21 Aralık tarihleri arasında başvuran hasta sayısı 102 kişi olarak veriliyor.

32 Kızılay Arşivi, Ds. 530, (1923).

dikkatli bulunacaklar ve gerekli aşıları yaptıktan sonra buldukları gemilerin yolculuk esnasındaki sağlık durumlarıyla ilgili hazırladıkları raporu Kızılay temsilcisi Ömer Lütfi Bey'e vereceklerdi³³. Mübâdeleye tâbi halkın Türkiye'ye nakilleri hemen hemen Türk gemileriyle olmuş, bu gemilerin hepsinde Kızılay doktor ve hastabakıcıları görev almışlardır³⁴. Yunanistan'dan gelen mübâdeleye tâbi halkın yolculukları hakkında bu raporlarda ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Selânik'ten aldığı yolcularla Çeşme'ye çıkan Sulh vapurunda bulunan Kızılay doktoru gemidekilerin sağlık durumunu şöyle özetliyor³⁵:

"İstanbul Hilâliahmer Merkez-i Umûmisine,

Çiçek ve birinci dizanteri aşıları yapıldıktan sonra Selanik limanından 1638 göçmeni gemiye bindirerek, 17 Mayıs 1924'te sabah üzeri hareket eden Sulh vapuru, 19 Mayıs 1924'te önce Urla karantinasına (tahaffuzhane) giderek burada temizlik işlemleri (tathîrât-ı fenniye) yapıldıktan sonra 20 Mayıs 1924 akşamı İzmir'e uğrayarak 393 göçmen karaya çıkarılmıştır. Yolculuk esnasında biri beş yaşlarında, diğeri iki aylık bir çocuk gıdasızlık yüzünden vefat etmişler ve Urla karantinasına çıkarılanlardan üç yaşlarında bir çocu-

33 Kızılay Arşivi, Ds. 530, (1923).

34 Kızılay Arşivi, Ds. 530, (1923—1924). Bu gemilerden bazıları şunlardı: Bahricedit, Ankara, Altay, Sulh, Sürat, Sakarya, Giresun, Dumlupınar, Timsah, Rize, Trabzon, Teşvikiye, Rumeli, Bozkurt, Mahmudiye, Türkiye, Arslan v.d.

Mübâdelenin başladığı ilk aylarda yabancı gemilerden de yararlanıldığı anlaşılıyor. Selanik Sağlık Yardım Kurulu Başkanı, Selanik'ten 28 Kasım 1923'te gönderdiği bir raporda bu konuya değinmektedir. Yazının bir yerinde şunlardan bahsediliyor:

"Bugün Arslan vapuruyla, 4.000 (dört bin ton hacminde) olan Sakarya vapuru Selanik limanına vasil olduğu gibi, yarın da Türk bayrağını hâmil birkaç vapurun geleceğini telgrafla haber aldım. Te'min edildiğine göre, hükümet-i Cumhuriyetimiz nakliyat hakkında Türk armatörleriyle anlaşmıştır. Gülcemal vapurunun Girid'e sevk edildiğini Arslan vapuru süvarisi söylüyor. Bu vaziyet gösterir ki, merkezce sevkiyat ve nakliyat hakkında mukarrerat-ı katiye ittihaz edilmiştir. İki gün evvel Tetyis vapuruyla 2.300 kişi sevk edildiğini zât-ı âlinize bildirmiştim. Ancak böyle sevkiyatı Allah bir daha göstermesin. Hiçbir malumatımız olmaksızın vapurun hacm-i istâbisi tarafımızdan tayin edilmeden Odesa'ya hamûle almak üzere boş gitmeye mecbur olan mezkur şilebin birbiri üzerine yığılarak muhacirlerle doldurulmakta olduğunu haber almış ve vapuru gidip görmüştüm. Burası hakiki bir sefalet mahşeri idi. Binacnaleyh, Komisyon, reisi mösyö Henç'i görerek şifâhen protesto ettikten sonra surti merbût raporu kendisine verdim. Mösyö Henç raporu okuduktan sonra beni davet edip, keyfiyette malumatı olmadığını söyledi..."

35 Kızılay Arşivi, Ds. 530, (1923—1924). Yazı kısaltılarak ve biraz sadeleştirilerek alınmıştır. Ayrıca Matbu' bir Vapur doktoru raporu için bkz. EK-3. Kızılay Arşivi, Ds. 530, (1923—1924).

ğün öldüğü ve bir lohusanın vapurda bulunan hastahane de bir kız çocuğu tevlid eylediği ve her ikisinin de sağlık durumlarının iyi olduğu ve bir hamile kadının dahi İzmir'e yaklaşıldığı sırada sancıları başlamış ise de, vapurun hareket etmek üzere bulunmasından dolayı her ikisinin de İzmir Hilâliahmer otomobiliyle hastahaneye sevk edildikleri ve yolculuğun sonuna kadar vapurda bulaşıcı hastalık görülmediği ve hal-i hâzırda genel sağlık durumunun berkemâl bulunduğu arz olunur. Şimdi kalan 1245 göçmen Çeşme'ye çıkarılmıştır."

"Hilâliahmer Sulh Vapuru Tabibi."

Yolculuk esnasında gemilerin taşıma gücünden fazla yük ve yolcu almaları da bazı zorluklara neden oluyordu. Kavala ve çevresinden 21 Nisan 1924 tarihinde 2.480 kişi ve 779 küçük ve 167 büyük baş hayvan ile Giresun vapuruna bindirilen göçmenlerin çiçek ve dizanteri aşları mahallinde yapılmış, noksan kalanları da vapurda tamamlanmıştı. Anbarlar dolduktan sonra güverteye de bazı şahsi eşyalar yığılmıştı. Vapurdaki yolcu sayısının fazlalığına, eşyaların ağırlığı ve hayvan sayısı eklenirken bir de yolda yağmurun yağması yolculuğu çekilmez kılmıştı³⁶.

Göçmenler Türkiye'ye çıkarıldıktan sonra karantinaya alınıp temizlik ve sağlık işlemleri tamamlattırılıyordu. İskan bölgelerinde Mübadele, İmâr ve İskân Bakanlığı yetkilileriyle, Kızılay temsilcileri bunlara gerekli yardımlarda bulunuyorlardı. Özellikle İzmir ve Samsun, göçmenlerin en fazla buldukları bölgelerdi. İzmir'de iki yüz yataklı bir hastahane ile birlikte, bir dispanser kurularak göçmenlerin tedavileri gerçekleştirilmiştir. İskân yerlerine sevk edilmeye kadar barakalarda yerleştirilen göçmenler her gün Kızılay doktorları tarafından kontrolden geçirilmişlerdi. Dispanserde bir yılda 5.894 hasta muayene edilmişti³⁷. Samsun'a çıkan göçmenlerin adedi 18 Nisan—1 Mayıs 1924 arasında dokuz bini³⁸, Haziran 1924'te ise 11.500'ü geçmiştir. Burada misafirhane yeterli olmadığından göçmenler sokaklarda, bahçelerde, mezarlıklarda ve çarşılarında yatmak zorunda kalmışlardı³⁹. Ocak 1925'e kadar Samsun ve çevresinde yerleştirilen göçmen sayısı 58.486 kişiyi bulmuştu⁴⁰. Samsun Sağlık

36 Kızılay Arşivi, Ds. 530, (1923—1924).

37 THAM, 15 Nisan 1925, No: 44, s. 305.

38 Kızılay Arşivi, Ds. 530, (1923—1924).

39 Kızılay Arşivi, Ds. 530, (1923—1924).

40 THAM, 15 Mart 1924, No: 43, s. 277.

Yardım Kurulunun idare ettiği hastahane de 1368 göçmen kabul edilmiş, bunlardan 1101'i sağlığına kavuşmuş ve 267'si vefat etmiştir. Poliklinikte ise, müracaat eden 10294 hastadan 10035'i sağlığına kavuşmuş ve 259'u vefat etmiştir⁴¹. Ayrıca İstanbul'dan geçen göçmenler için, Gülhane'de bir aşevi açılarak yemek dağıtılmış; 27 Kasım—8 Aralık 1923 arasında 1609 kişiye yemek verilmiştir⁴².

1924 yılı sonlarına doğru mübadele işlerinin azalmasıyla Kızılay Sağlık Yardım Kurullarının faaliyetlerine tedricen son verilmiştir. Yunanistan'ın muhtelif bindirme iskelelerinden sevkedilen 360.236 kişi, Kızılay Sağlık Yardım Kurulları tarafından bulaşıcı hastalıklara karşı aşılanmış, hastahanelerde tedavi edilerek salgın bir hastalığa meydan verilmemiştir. Samsun, Erbaa ve Niğde'de bazı tifüs olayları görülmüşse de, alınan tedbirlerle yayılmadan önüne geçilmiştir⁴³. Bindirme ve indirme iskelelerindeki, iskan bölgelerindeki heyetler, depolarında her zaman bol miktarda çamaşır, elbise, ayakkabı, battaniye gibi eşyalar bulundurarak ihtiyaç sahiplerine dağıtmışlardır. Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı'nın çalışmalarına da yardımcı olunmuş, Bakanlık tarafından gönderilen eşyaların dağıtılmasında Kızılay heyetleri öncülük etmiştir. O günkü raice göre Kızılay Cemiyeti mübadele esnasında 616.857 lira harcamıştır⁴⁴. Bu harcamaların çok büyük bir kısmı mübadelelenin yoğun olduğu 1924 yılına rastlamaktadır.

SONUÇ

Lozan Andlaşması'nın imzalanmasından sonra Yunanistan'dan 400 binden fazla Türk, göçmen olarak Türkiye'ye getirildi. Lord Curzon'un görüşmeler sırasında dediği gibi, ailelerin ve toplulukların bir bütün olarak yapacakları bu büyük göçün nelere yolaçacağını düşünmek bile insana ürperti veriyordu⁴⁵; ancak savaştan henüz çıkmış olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bütün imkânsızlıklara rağmen bu güç işi başardı. Tarımla uğraşanların

41 THAM, 15 Mart 1925, No: 43, s. 277.

42 THAM, 15 Aralık 1923, No: 28, s. 106.

43 THAM, 15 Eylül 1925, No: 49, s. 165.

44 Kızılay Arşivi, Ds 530, 1924. Ayrıca bkz. THAM, 15 Eylül 1925, No: 49, s. 184.

Bu masrafın yıllara göre dağılımı şöyledir: 1923'te 118.900 lira, 1924'te 436.457 lira, 1925'te ise 61.410 liradır. 1924 yılında Kızılay'ın toplam masrafının 1.198.500 lira olduğu dikkate alınırsa mübadele masrafının üçte bir oranından fazla olduğu görülür.

45 Seha L. MERAY; a.g.e., s. 7.

çoğunlukta olduğu göçmenleri bir an önce müstahsil (üretici) duruma getirmek için kendilerine mesken, arazi, ziraat aletleri ve tohumluk dağıtılarak devletin üzerindeki yük azaltılmaya çalışıldı. Kızılay Cemiyeti, Mübâdele İmâr ve İskân Bakanlığının iskân bölgelerinde sarfettiği çabalara katılmakla kalmayıp, göçmenlere Yunanistan'dan itibaren başta sağlık hizmetleri olmak üzere bir çok yardımda bulundu. Ayrıca, halkın yaptığı yardımların göçmenlere ulaşmasında, Kızılay aracılık vazifesini de üstlenmişti.

BELGELER

EK—1

İcrâ Vekilleri Heyeti Riyâset-i Celîlesiyle Hilâliahmer Murahhasları Arasında Mübâdele-i Ahali Esnasında Hilâliahmerin Muavenetine Dair Tesbit Edilen Mevâd Sureti.

1- Yunanistan'daki ihrâc kapılarının beherinde her türlü levâzımatıyla birlikte bir heyet-i sıhhiye bulundurulacaktır;

2- Sefâin-i nakliye derûnunda zuhur edecek hastaların tedavi ve tagdiyeleri gemilerde bulundurulacak olan Hilâliahmer Heyeti Sıhhiyeleri tarafından icra kılınacaktır.

3- İskân mıntıka iskelelerinin beherinde memurîn ve levâzım-ı sıhhiyyeyi havi onar yataklı bir dispanser bulundurulacağından mezkûr iskelelere çıkan mübâdele ahalisinden hasta olanlar tedavi ve tagdi edilecekler ve içlerinde fakir ve muhtac-ı muavenet olanların kafesine lüzumu mikdar çamaşır, fanila, çorab ve ayakkabı tevzii edilecektir;

4- İskelelerden menâtik-ı iskâniyeye sevkolunacak ahalden zaif, ihtiyar, ma'lûl, kadın ve çocuk gibi vesait-i nakliyyeye arz-ı ihtiyaç edenlere mahsus olmak üzere beher iskeleye 2-5 adede kadar her türlü levâzım ve masarısı Hilâliahmere aid olarak bu defa İngilizlerden mübâyaa kılınan kamyonlar tahsis olunacaktır.

5- Menâtik-ı iskâniyenin hükümetçe lüzum gösterilen mahallerinde ahalinin muvakkat iskânlarına mahsus olmak üzere bu defa İngilizlerden alınan muhtelif cesamette baraka ve çadırlardan istifade edilecektir;

6- İngilizlerden mübâyaa edilen ve Çanakkale'de bulunan barakalardan istifade olunur mülahazasıyla işbu barakalar hükümet emrine bırakılmıştır.

“Mezkûr barakaların adedi henüz malûm olmamakla bilâhare bildirilecektir.”

“Balâda muharrer hidemât Hilâliahmer Cemiyeti'nin halihazır maliyesine nazaran müretteb bulunduğu ve cemiyetimiz, mübâdele-i ahâliye hizmet ve muaveneti, vezâifinin en mukaddesi adettiğini bu hususta memleketimiz ve memâlik-i İslâmiye'den celbine beyannâmelerle teşebbüs edeceği îânatın kaffesinin bu hizmete hasreyleyeceği ayrıca ma'rûzdur.”

5 Eylül 1339 (1923).

Aslına mutabıktır. 4 Teşrîn-i sanî, 1339 (1923).

EK—2

TÜRKİYE HİLÂL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN
MÜBÂDELE-İ AHÂLÎ NAKLİYATINA MAHSUS
SIHHÎ RAPORU

İrkâb İskelesi: Selanik.

İrkâb edilen nüfus mikdarı ve memleketleri: 1713 bin yedi yüz on üç kişi.

Vapurun ismi ve hareket tarihi: Ankara.

İrkâb iskele ve şehrinde sevkedilmek üzere olan ahali arasında emzâz-ı sâriyye olup-olmadığı: Sevkedilmek üzere bulunan muhacirin meyânında bir kızamık vakası görülmüştür ve hastahaneye sevkedilmiştir; İyidir.

İrkâb edilen ahaliye tatbik edilen aşular ve tathirat-ı fenniye. Çiçek.

Vapura hasta irkâb edilmiş midir? Mikdarı ve hastalıkları: Sıtma hıllar ve emraz-ı sariyye-i...

Tarih: 3.12.1923.

Vapurun irkâb iskelesinden hareketinden itibaren Türkiye'de ihrâc iskelesine muvasalatına kadar yolcuların ahval-i sihhiyesi hakkında tabibin müşahadesi:

Ahval-i sıhhiye umumiyyetle iyidir. Esna-yı seferde emrâz-ı sarıyye görülmemiştir. Dört doğum olup, cümlesi zükûrdur. Emrâz-ı adıye ile altı vefayat vuku bulup, bunlardan birisi 35 yaşlarında olup zatürreden, diğeri üçü kız çocuk ve birisi erkek çocuktur. İki yüz kişiden maada muhacirinin cümlesine aşı tatbik edilmiş olup, fırtına dolayısıyla iki yüz aşı tatbik edilememiştir.

Hilâl-i ahmer
Ankara Vapuru Tabibi

Doktor, İmza.

Tarih: 3 Kânun-ı evvel 339.

Türkiye Hilâl-i ahmer Cemiyeti Yirmi Yedinci
İmdâd-ı Sıhhi Heyeti Reisi
İmza

FOTOKOPILER

EK—3

تورکيا لال احمد جمعيتنک مبادلہ اہالی نقلیاتہ
مخصوص صحیح راپوری

لوہیہ	ارکاب اسکاکی
۱۷۱۲ بیچ بیسوار اور جمع کئی	ارکاب ایڈیان قوس مقداری و ملک باری
ایضاً	وایورڈ انسی و حرکت تاریخی
سورہ اولیٰ اور سورہ دومہ لال احمد جمعیت	ارکاب اسکاکی و شہرہ سوق اہلک اوزرہ اولان اہالی آرہستہ
۱۷۱۲	امراض ساریہ اولوب و ولادی
صحت	ارکاب اسکاکی و شہرہ ساریہ ساریہ قلعہ نظرمدن و ضمیمہ جیمی
الصحیح لیلہ و اوصاف ساریہ	ارکاب ایڈیان اہالیہ تطبیق ایڈیان اشیر و تطبیقات قتیہ
تورکيا لال احمد جمعیت صحیح راپوری امداد صحیح راپوری	وایورڈ خستہ ارکاب ایڈیان در ۲ مقداری و خستہ لغاری
تاریخ ۱۲/۱۰/۱۹۳۳	تاریخ
اشرفیہ ایڈیان	وایورڈ و کان اسکاکی سنلن حرکتیندن اشیراً تورکيا لال احمد جمعیت اسکاکی مواصلتہ قلم و یو طیار لال احمد جمعیت و حقنہ طیار لال احمد جمعیت
صداغ وایورڈ تاریخ ۱۲/۱۰/۱۹۳۳	ارکاب جمعیت ایڈیان ارکاب ساریہ تورکيا لال احمد جمعیت ارکاب جمعیت ایڈیان سورہ اولیٰ و سورہ دومہ لال احمد جمعیت وایورڈ و کان اسکاکی سنلن حرکتیندن اشیراً تورکيا لال احمد جمعیت و یو طیار لال احمد جمعیت وایورڈ و کان اسکاکی سنلن حرکتیندن اشیراً تورکيا لال احمد جمعیت و یو طیار لال احمد جمعیت

